

VI. ULUSLARARASI
TÜRK DİLİ KURULTAYI
PROGRAMI

20-25 Ekim 2008

GEDİZ SALONU

OTURUM BAŞKANLARI: Prof. Dr. Fuat GANİYEV - Doç. Dr. Yusuf ÖZ

14.30 – 14.50 ÜSTÜNOVA, Doç. Dr. Kerime / *Özne Durumu*

14.50 – 15.10 GÖKDAĞ, Doç. Dr. Bilgehan Atsız / *Dil - Beden İlişkileri Bağlamında Dönüştürülme Zamirleri*

15.10 – 15.30 KARABÖRK, Yrd. Doç. Dr. Kâzım / *Birleşik Fiillerin Çatı Özellikleri*

15.30 – 15.45 ARA

15.45 – 16.05 KARA, Yrd. Doç. Dr. Funda / *"Bil-" Tasvir Fiilinin İşlevleri*

16.05 – 16.25 ALEEVA, Gülnaz / *Sosyal - Siyasi Kelime Hazinesinde Birleşik Kelimelerin Yapımı*

16.25 – 17.00 TARTIŞMA

18.00 AKŞAM YEMEĞİ

KIZILIRMAK SALONU

OTURUM BAŞKANLARI: Prof. Dr. İlyas RECA - Doç. Dr. Sevin ALİL

14.30 – 14.50 ÖNER, Prof. Dr. Mustafa / *Türkçede dan / den Edatı*

14.50 – 15.10 AKAR, Doç. Dr. Ali / *-DAn ağız Edatının Yapısı*

15.10 – 15.30 USTA, Prof. Dr. Halil İbrahim / *İyelik Ekinin "Dönüştürücü" İşlevi Üzerine*

15.30 – 15.45 ARA

15.45 – 16.05 BAYDAR, Yrd. Doç. Dr. Turgut / *Özne Türleri Üzerine*

16.05 – 16.25 ÖZKAN, Dr. Bülent / *Güncel Türkçe Sözlük'te 'Zarf' Olarak Tanımlı Sözlük Birimlerin Derlem Denetimi Üzerine Bir Değerlendirme*

16.25 – 17.00 TARTIŞMA

18.00 AKŞAM YEMEĞİ

İyelik Ekinin “Dönüştürücü” İşlevi Üzerine

Halil İbrahim USTA

Biçim (=Şekil), Yapı, Kuruluş Kavramları

Biçimbilimi (şekil bilgisi) “kelimelerin kök, gövde ve eklerinin yapısını, uğradıkları anlam ve biçim değişikliklerini inceleyen”[Topaloğlu:40] bilim dalı olarak tanımlanıyor. Bu tanıma göre, dilde anlamı oluşturan diğer öğelerin dikkate alınmadığı kolaylıkla söylenebilir. Bu tanımda aynı zamanda bir “soyutlama” veya “ötekileştirme” gayreti de sezilmektedir. Belki de bu bir açıdan doğru kabul edilebilir; çünkü terim tanımlanırken, net ve açık bir ifade ile benzerlerinden ayrı olan yönlerini ortaya koyma amacı güdülmektedir.

O takdirde, yapı veya kuruluş kavramları bu tanımın dışında kalmaktadır. Kuruluş, daha geniş katılımlı (çok ögeli) bir “sistem”i ifade etmekten yapı terimi dilbilgisinde “öğeleri” öne çıkaran yani o “sistem”in ayrıntılarına dikkat çekmeyi isteyen bir ifade olarak algılanmaktadır.

Biçim(=şekil) kavramı yukarıda tanımlanmış idi. Buna karşılık yapı kavramını oluşturan öğeleri ana hatları ile şöyle ifade etmek mümkün olabilir. Bunun için basit bir cümle örneği üzerinde durmamız gerekir:

* Başkan, köy halkına zarar vermekten korkuyormuş.

I. Ekler, kökler : köy, -A, zarar, ver-, -Dan, kork-, -(I)yor, -mİş

II. Eklerin ve köklerin ses değerleri.

III. Sözcük türleri: köy (isim), başkan (unvan), ver-; kork- (fiil).

IV. Cümlelerin öğeleri: Başkan (özne), korkuyormuş (yüklem).

V. Roller: köy halkına (hedef), zarar vermekten (kaynak, sebep)

VI. Yüklem de olup da diğer öğelerde olmayan özellikler:

-yor (zaman), -mİş (tarz), 3.tekil şahıs, yargı.

VII. Cümle vurgusu, tonlama, ezgi.

Burada maddeler halinde sıralamaya çalıştığımız ayrıntılar eğer doğru kabul edilirse, o takdirde “yapı” kavramını yalnızca kökler ve eklerdeki değişimleri ele alan biçimbiliminden daha üst düzeyde bir inceleme alanı olarak görmemiz gerekmektedir.

Çekim Eklerinin Tasnifi

Dilbilgisi kitaplarında genel başlıklar altında ele alınan ve anlamı değiştirmeyen ancak cümlelerin kuruluşunu gerçekleştiren ekler olarak tanımlanan çekim(=işletme) ekleri, kendi içlerinde de pek çok yönden farklılıklar göstermektedirler. Bazıları hiçbir şart altında asıl görevi dışında kullanılamazken, bazıları da görev değişikliğine ve dolayısıyla kalıplaşmaya yatkın bir durum sergilemektedirler. İsim ve fiillerle kullanılıp kullanılmadıklarına göre çekim eklerini aşağıdaki gibi tasnif etmek mümkündür:

I. Grup Ekler

İSİMLERLE	FİİLLERLE
AD DURUMU EKLERİ	ŞAHIS EKLERİ
İYELİK EKLERİ	BİLDİRME KİPLERİ
AİTLİK EKİ (+ki)	TASARLAMA KİPLERİ

II. Grup Ekler

HEM İSİM HEM FİİLLERLE	
ÇOKLUK EKİ	(+lAr)
SORU EKİ	(ml)

Eklerin görevleri:

Eklerin görevleri hakkında dilbilgisi kitapları –bazı istisnalar dışında– genellikle standart bilgi vermeye, eklerin “baskın” görevlerini öne çıkarmaya çalışırlar. Bunun da anlaşılır bir sebebi vardır elbette: “Tasvirici” dilbilgisi, herkesin üzerinde ortak görüş bildireceği konuları esas almaktadır ki, hem eğitim öğretimde hem de akademik çalışmalarda ortak bir “yaklaşım” elde edilebilsin. Fakat bu aynı zamanda bir “örtmece”yi de gündeme getirmektedir. O da şudur: Dilbilgisinde tasvir edilen “baskın” görevler, zamanla değişmiş olabilir. Dilin kullanım düzleminde herhangi bir “frekans” araştırması yapmadan kaleme alınan bu açıklamalar, zaman içinde değişen ve sayısal olarak da artış gösteren diğer “görev”leri dikkate almamış olur. Dilin kullanım düzleminde sayısal olarak fazlalaşmış bu örnekleri görmemek ve/veya göstermemek ise, dilbilgisi kurallarını kullanışsız hale getirir.

Buna karşılık, eklerin görevleri hakkında gerçeğe yakın açıklamalar yapmak için ayrıntılı bir görev tablosu çıkarmak, eğitim-öğretim çalışmalarında olduğu gibi akademik çalışmalarda da oldukça yararlı olacaktır. Bulunma durumu eki için aşağıdaki gibi bir görev tablosu çıkarılabilir:

1. Asıl görev: *Emek'te oturuyorum.*
2. Yan görev: *...geçenlerde okumuştum...*
3. Özel görev. *yüzde beş,*
4. Kalıplaşmış: *sınıfın gözdesi*
5. Diğer durumlar: *+dA-ki*
6. Diğer durumlar: *+mAk-tA*

Melez Ekler

Eklerin “baskın” görevleri dışında farklı görevlerde de kullanılmaları hakkında dilbilgisi kitapları çeşitli şekillerde bilgi verirler:

“İsim ve fiil kökleri temelde iki ayrı gramer sınıfı teşkil ederler ve yukarıda belirttiğimiz gibi ayrı ayrı ekler alırlar. Bu yönden de ekleri isme ek, fiile ek diye ikiye böleriz: .... Bazan çekim ekleri de kelime yapımında kullanılmış görünür. Başka bir deyimle bir çekim hali yeni bir kelime anlamı kazanabilir: sudan, gözde, önce, sıraya, bastı, Dursun, dağıl-, çekin-, alış-, gibi.” [Banguoğlu, 148-149]

Elbetteki bütün eklerde benzer biçimde görev değişikliğini görmek mümkün değildir (krş. Belirtme durumu eki). Yapım eklerinde “normal” kabul edilen bu durum, çekim eklerinde asıl görevden sapma şeklinde değerlendirildiği için dil incelemelerinde dikkat çekici bir konu olarak güncelliğini sürdürmektedir. Çekim eki olduğu halde çeşitli şekillerde görev değişikliği yaşayan bu eklere “**melez ekler**” denilebilir.

İyelik Ekleri

“İsim soylu kelimeleri şahıs kavramına bağlayan ek”[Topaloğlu:94] şeklinde basit olarak tanımlanabilen bu terim, kullanım düzleminde gösterdiği esneklik ve buna bağlı olarak ortaya çıkan görev değişikliği açısından oldukça geniş bir yelpazede, sözcük türlerinin bütünü (fiiller hariç) etki alanı içine alan bir durum sergilemektedir. Aşağıda bu etki alanını temsil etmek üzere bazı örnekler verilmektedir:

- * Belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarında kullanılır.
- * geceleri ; doğrusu, açıkçası, hasılı, üç yıl boyu (zarf)
- * başkası, böylesi, birçoğu, biri, birkaçı, birazı, kimi, nicesi, bazısı, yarısı (zamir)
- * azı çoğu, başı sonu (ikileme şeklinde zarf)
- * Zamanla görevleri unutulduğunda yeni bir iyelik ekine ihtiyaç duyulur. birisi, kimisi, hepsi, birileri.
- * başıbozuk, acıyıtımı, acemborusu, ayakkabı, Kocaeli, çoğu defa (kelime grubu)
- * İkimiz Cafe, Arzum Giyim ; Çilem (krş. İrem, Kerem) (özel isim)
- * Anneciğim! Yavrucuğum! Efendim! (nida)
- * Kardeşim otur. (saygı) Sana ne be kardeşim. (teklifsiz) Anneciğim (sahiplenme) Ne zararı var kuzum. (sevgi) Bendeniz, bendeleri (kılınma, yakınlık)

İyelik Eki İçin Görev Tablosu

1. Asıl görev: ...*benim kitabım*... (aitlik)
2. Yan görev: *başlıbozuk, evin bahçesi, kaşar peyniri* (taamlama)
3. Özel görev: *ertesı yıl* (sıfat) ; *birisi, burası* (zamir); *cuma günü* (zarf)
4. Kalıplaşmış: *ayakkabı, Beyoğlu, Koroğlu*

İyelik Ekinin Dönüştürücü İşlevi

Bu bölümde, sözcük türleri arasındaki geçişlilik incelenecek, iyelik ekinin bu geçişlerdeki “dönüştürücü” görevi irdelenecektir:

	<p>ünlem (görev)</p> <p><i>Aman Allahım</i> açıklıktan tıntın ötüyorum.</p> <p><i>Vay anam babam</i> buna can dayanır mı?</p>	
<p>zamir (tür)</p> <p>Çünkü <i>biri</i> Babiâlıden, öteki ahvali âlemden havadis getirirlerdi.</p>	<p>↑</p> <p>← isim (tür) →</p> <p>↓</p>	<p>bağlaç (tür)</p> <p><i>Açıkçası</i> işin aslını bilmiyorum.</p>
<p>sıfat (görev)</p> <p>Asabıma, adelatıma belki <i>on misli</i> fazla kuvvet geldi...</p>		<p>zarf (görev)</p> <p>Halleri <i>içler acısı</i> oldu.</p>
	<p>edat (tür)</p> <p><i>Buz gibi</i> bir hava vardı.</p>	

İyelik ekleri, bağılı oldukları sözcüğün bir şahsa veya nesneye ait olduğunu ifade etmeye yarar. Fakat hem yazı hem de konuşma dilinde aitlik bildirmediği örnekler de yaygın olarak bulunmaktadır. İyelik ekini taşıyan sözcükler; sıfat, zamir, zarf ve bağlaç olarak kullanılmaktadır. Bu durum dört farklı düzlemde ele alınabilir:

- a) İsimlerden iyelik eki vasıtasıyla kurulmuş bulunan zamirler “tür” kategorisinde bulunurken, sıfatlar “görev”leri itibarıyla ele alınmalıdırlar.
- b) Aynı şekilde iyelik eki vasıtasıyla “dönüşüm”e uğrayarak bağlaç olan sözcük veya sözcük öbekleri, “tür” kategorisinde yer alırken, aynı biçimsel özelliklere sahip zarflar, “görev” kategorisi içinde ele alınmalıdır.
- c) Bu ikisinin dışında, yalnızca “görev” yönü ile dikkati çeken bir düzlem ise, iyelik eki bulunduran sözcük veya sözcük öbeklerinin ünlem olarak kullanıldıkları durumlardır.
- d) Son olarak ele alınabilecek düzlem ise, iyelik eki bulunduran sözcüklerin kalıplaşmış olduğu hallerdir ki bu düzlemde yalnızca edatlardan ve dolayısıyla “tür” kategorisinden bahsedilebilir.

Öte yandan iyelik ekini taşıyan sözcük veya sözcük öbekleri, çeşitli şekillerde kalıplaşmaya uğramış iseler, o takdirde “sözlükbirim” haline dönüşmektedirler.

Sonuç

Yukarıdaki tespitlerden anlaşıldığı üzere, iyelik eki isimlerden sıfat, zamir, zarf, bağlaç, ünlem olarak kullanılan biçimsel veya sözdizimsel üyeler oluşturabilmektedir. Üstelik bu üyelerin bazıları yalnızca sözlükbirim iken, iyelik ekini aldıktan sonra cümleyi kuran üyelerden biri hâline gelebilmektedir. O halde, iyelik ekinin sahiplik/aitlik temel işlevinden farklı olarak hem kelime türleri arasında dönüştürücülük görevini üstlendiğini (isim → zamir, isim → sıfat) hem de alelâde sözcükleri cümlelerin yardımcı üyeleri haline (isim → bağlaç, isim → zarf, isim → ünlem) dönüştürdüğünü söylemek mümkündür. Bu kelimelerden bazıları, iyelik eki almadan önce bağlaç, zarf ve ünlem olarak kullanılmamakta, iyelik eki aldıktan sonra ise, cümlelerin yapı taşları haline gelmektedir: *Güzel!* (isim) -*Güzelim!* (ünlem). İyelik ekinin üzerinde durduğumuz dönüştürücü işlevi budur. Yalnızca iyelik ekinin bu dönüştürücü işlevinden hareket edilse bile, Anadolu sahasında gelişen Türkçenin son çağlarda geçirmiş olduğu büyük evrimin aşamalarını çizmek mümkün olabilir. Türkçe artık, gelişimini kendi iç dinamizminden alan ve sürekli bir evrim içinde olan modern bir dildir. Bundan sonraki çalışmalarda, Türkçenin bu olağanüstü evrimsel özelliğini çeşitli örnekler ve kanıtlarla öne çıkarıp işlemek gerekecektir.

KAYNAKLAR:

- Aksan, Dođan, *Her Yöniyle Dil II*, TDK Yay., Ankara 1980.
Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara 2007 (8. Baskı)
Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bođaziçi Yay., İstanbul 1984 (12. Baskı)
Hatibođlu, Vecihe, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yay., Ankara 1974.
Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1989.

